

В края на юли 2025 г. получих от проф. Игор Калиганов писмо с молба като колега и носител на езика да изчета подготвяна за печат на български език негова статия. Той смяташе да отбележи 80-годишния си юбилей с монография, като предварително публикува отделни нейни части. Кореспонденцията ни беше интензивна и продължи почти до края му. Семейството на проф. Калиганов откликна на идеята последната му статия на български език (а може би изобщо последната) да бъде публикувана в „Studia Litteraria Serdicensia“ – издание, което той ценеше и на което сътрудничесе. Изпратеният ми материал беше без библиографско описание на цитираните източници, които в самия текст присъстваха в скоби с посочване на фамилията на автора, годината на издаване и страницата. Това наложи допълнителна работа по тяхното издирване и, при достъпност, сверяване на цитатите и позоваванията. Благодарение на отзивчивостта на г-жа Антонина Василиевна Белова – съпругата на проф. Калиганов, на която съм изключително признателна, значителна част от тях бяха уточнени. Малкото неустановени източници ще бъдат отбелязани под линия по начина, по който ги е отразил авторът.

Предлаганата статия, като част от по-голямо изследване, беше изключително важна за Игор Иванович. Той работеше до последно по нея и само неочакваната му кончина е причина тя – вероятно – да не е в онзи вид, в който я е виждал в творческите си замисли. Освен с поставения проблем, статията е ценна и като фрагмент от дългогодишния диалог, който изтъкнатият руски славист водеше с българските си колеги от няколко поколения. Диалог, който, надявам се, остава отворен.

Радослава Илчева

DOI: <https://doi.org/10.66260/1812183> ■ © Автор(и), год. | CC BY 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Игор Калиганов, проф. д. ф. н.

Институт за славянознание – Руска академия на науките (Москва, Русия)

ПРУТСКИЯТ ПОХОД НА ПЕТЪР I И ПОЯВАТА НА РУСКИЯ ПРЕВОД НА „ЦАРСТВОТО НА СЛАВЯНИТЕ“ ОТ МАВРО ОРБИНИ

Резюме. В статията се разглежда руският превод на „Царството на славяните“ от Мавро Орбини, излязъл в Москва по инициатива на Петър Първи. Той проявява особен интерес към южните славяни по време на Прутския поход през 1711 г., като се надява да ги вдигне на борба срещу османските поробители. Походът не успява, обаче по поръчка на царя дубровчанинът Сава Рагузински превежда споменатата Орбиниева творба. Отделя се внимание както на личността на преводача, така и на преводаческите му похвати. В процеса на превода Сава Рагузински подлага

италианския оригинален текст на редица съкращения с оглед интересите на руските читатели. По-подробно се анализират българският дял на „Царството на славяните“ и причините за преводаческите пропуски в него. Прави се опит за класифицирането им.

Ключови думи: „Царството на славяните“ от Мавро Орбини, Сава Рагузински, руски превод, българи

Появата на руския превод на труда „Царството на славяните“ от далматинския монах Мавро Орбини (ок. 1563–1614) в Русия е свързана със засилващия се интерес на Петър I към Славянския Юг – следствие от неговата така наречена Прутска кампания през 1711 г. Русия тогава е далеч от намерението да решава каквито и да било спорни въпроси с Турция по военен начин. От 1700 г. тя води продължителна война с Швеция и съюзниците ѝ за утвърждаването си на Балтийско море и за достъп до широките западноевропейски морски простори. Тази война, както се знае, продължава повече от двадесет години, получава названието Северна и завършва през 1721 г. с мира в Нюстад и триумфа на Петър I, който е провъзгласен от Сената за император като създател на новоизградената Руска империя. Военният сблъсък на руснаците с турците става в средата на тази война. Тогава руската армия начело с Петър I през 1709 г. побеждава близо до Полтава армията на шведския крал Карл XII, смятана по това време за най-силната армия в света. Кралят се спасява с бягство и търси убежище в Бендери, във владенията на турския султан Ахмед III. Официално Османската империя през тези години е съюзник на Швеция, но не предприема военни действия срещу руснаците. В такава ситуация Петър I не мисли да обявява война на турците и да води битки на два фронта. Поражението на шведите край Полтава през 1709 г. не слага край на конфронтацията на Русия с коалицията на западноевропейските ѝ противници: военните сблъсъци с тях след Полтавската битка продължават в Прибалтика, Финландия и Померания.

Влизането на руснаците във война с турците всъщност става по принуда. Към тази война турският султан Ахмед III е подтикван от шведския крал Карл XII, който изразява готовност да предвожда турците в похода им срещу руснаците. Тя е изгодна и за Великобритания, която се стреми да намали руското влияние в Черноморския регион и с тази цел насъсква турците срещу Русия. А и самите турци не искат да се примирят със загубата на Азов, крепостите си на Азовско море и появата на руската флотилия там. Ето защо на 20 ноември 1710 г. султан Ахмед III обявява война на Русия, която продължава повече от две години и половина. Именно през този период Петър I предприема и гореспоменатия Прутски поход с посока Дунав и Балканите. Руският суверен възнамерява да включи в борбата срещу турците православните балкански народи: сърби, черногорци, българи и техните съседи – молдовци и власи. На 25 февруари 1711 г. в присъствието на Петър I в Успенската катедрала на Московския Кремъл е обявен манифест

за начало на войната с Турция. Съдържанието му е съобщено чрез руските посолства в Англия, Австрия и Холандия. Петър I също изпраща писма и манифести, адресирани до черногорците, сърбите, българите, гърците и други християнски народи, поробени от турците. В тях той ги призовава да се вдигнат срещу потисниците си, като им обещава в този случай да ги снабди с оръжие и пари. Същевременно руският самодържец подчертава, че Русия няма нужда от нови земи, градове или съкровища, защото всичко това го има в нея колкото щещ. Според думите му войната срещу турците ще се води за чест и слава на името Христово, за освобождение на Светата Църква и християнските народи от чуждото робство.¹

Младият цар лично застава начело на руската армия и потегля на юг със съпругата си Екатерина I (Марта Скавронска), която наричал царица още преди официалната им сватба. Прутската кампания на Петър I обаче завършва с неуспех за руснаците, предопределен от очевидното неравенство със силите на противника. Руската армия в решителната битка край река Прут наброявала по-малко от 38 хиляди пехотинци и кавалеристи² и разполагала само с 122 оръдия³, като по численост отстъпвала на противника повече от четири пъти. Според различни източници турският султан изпратил срещу московските „гяури“ 120-хилядна армия: въоръжени с 469 топа приблизително 58 000 кавалеристи и около 62 000 пехотинци⁴. Руската армия била притисната към десния бряг на река Прут и била обкръжена при село Станилещ, разположено на 75 км от тогавашната молдовска столица Яш. На 10–11 юли турците и татарите предприели срещу руския лагер непрекъснати атаки с пехота и кавалерия и го подложили на смъртоносен артилерийски обстрел. Руснаците изпитвали краен недостиг от боеприпаси и провизии, броят на смъртните случаи от болести и дизентерия в лагера се увеличавал, гладът наближавал, а военните загуби възлизали ежедневно на 500–600 души. Общите загуби на руската армия достигнали 27 385 души, включително около три хиляди убити и ранени при Станилещ.⁵

В такава ситуация руската страна нямала друг избор, освен да започне мирни преговори при условията на султан Ахмед III. Прутският договор, подписан на 12 юли 1711 г., предвиждал връщане на турците на завладения преди това от Русия Азов, разрушаване на крепостта Таганрог и новопостроените руски градове по брега на Азовско море, както и ликвидиране на Азовската флотилия. Единственият положителен аспект на договора се изразявал в това, че остатъкът от руската войска се завърнал

¹ Източникът на цитиране не е установен. Авторът в скоби е посочил: РВ 1962: 117–119; 225–227 (Бел. Р. И.).

² ВОДАРСКИЙ, Я. Е. *Загадки Прутского похода Петра I*. Москва: Наука, 2004, с. 205.

³ *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Т. 11, вып. 2 (Июль-декабрь 1711 г.). Санкт-Петербург: Государственная типография, 1964, с. 36.

⁴ ВОДАРСКИЙ, Я. Е. Цит. съч., с. 207; СЕРОВ, Д. О. *Администрация Петра I*. Москва: ОГИ, 2008, с. 113.

⁵ ВОДАРСКИЙ, Я. Е. Цит. съч., с. 208–210; СЕРОВ, Д. О. Цит. съч., с. 114.

несломен у дома. Руснаците напуснали лагера с развети знамена, в бойно построение и със заредено оръжие в ръце. Освен това Турция, впечатлена от мъжествената съпротива на руснаците и понесените от тях многобройни загуби, не се намесвала повече „в шведските работи“ и изпроводила Карл XII от Бендери в родината му.⁶

Един от уроците, научени от Петър I след неуспешната Прутска кампания, било осъзнаването, че планове му за евентуален ефективен съюз на славянски и неславянски народи, основан на православното единство, са погрешни. Тези планове се оправдали само наполовина. Молдовският владетел Димитрие Кантемир се присъединил към армията на Петър I заедно със седем хиляди православни молдовци и дори споделил всички трудности в обсадения руски лагер край Станилещ. А влашкият православен владетел Константин Бранковяну, който призовавал Петър I да действа срещу турците и обещавал да се вдигне заедно с власите срещу турските потисници, се поколебал в решителния час и не изпълнил обещанието си. Ужасен от безбройната армия на султан Ахмед III, изпратена срещу руснаците, той се изплашил и не се осмелил да ги подкрепи. На Балканите 30 хиляди сърби и 10 хиляди черногорци се сражавали героично срещу турците. Те ги прогонили от Херцеговина и частично от Македония⁷, но силите били несъизмерими. Твърде далече било до долното течение на Дунав, където се биела руската войска, и след няколко години съпротивата на въстаниците била сломена.

За Петър I много по-сигурно било да разчита на хора, които му били напълно предани, покорени от неговата вътрешна енергия. Такива били съпругата му, литовка или полякиня, Марта Скавронска (бъдещата императрица Екатерина I) и Негово Височество княз Александър Данилович Меншиков. Сред тях били близкият му приятел – швейцарският калвинист адмирал Франц Лефорт и шотландският лутеранин, математик, астроном, учен, генерал от артилерията Яков Брус. Не може да се отмине без внимание и главният съветник по балканските въпроси – православният сърбин Сава Рагузински, който явно помогнал на Петър I да съставя писма и манифести до балканските православни народи и бил един от хората, водещи преговори с турците край Станилещ. Тези приближени на Петър I хора били в обсадения лагер край Прут и не напуснали царя в моментите на отчаяние, когато той разбрал пълния провал на предприетата от него военна кампания.

От всички изброени от мен сподвижници на Петър I, тук трябва да се спра по-подробно върху личността на Сава Владиславич Рагузински (1669–1738)⁸. Роден в Дубровник, той се преселва в Русия през 1703 г.,

⁶ АРТАМОНОВ, В. А. *Дунайский поход Петра I в 1711 г.: русская армия не была побеждена*. Москва: Русские витязи, 2015, с. 69; АРТАМОНОВ, В. А. *Турецко-русская война 1710–1713 гг.* Москва: Кучково поле, 2019, с. 234.

⁷ ВОДАРСКИЙ, Я. Е. Цит. съч., с. 52.

⁸ В някои източници фигурира като Сава Лукич Рагузински-Владиславич (на сръбски:

става любимец на Петър I и прави блестяща кариера в новата си родина. Много документи и свидетелства на съвременниците говорят за близостта му до руския цар. Той е приятел с Петър I и участник в организираният от него „добри забави“. На сватбата на царя с Марта Скавронска в навечерието на Прутската кампания Сава седял на масата точно срещу младоженците. Петър I го направил свой довереник и често му давал различни „деликатни“ поръчки. Природната находчивост, забележителният интелект и търговският талант на Сава допринесли за това той да стане един от най-богатите хора в Русия. Той се занимавал с подбор на кожи, износ на поташ и платно, както и с доставка на плат и корабно платно за хазната. Луксозната му къща в Санкт Петербург на брега на Нева се намирала точно срещу Василиевския остров и сградата на Фондовата борса, а на нейното „предно“ място по-късно, през 1754–1762 г., бил построен Зимният дворец. Сава последователно се издига в йерархията както при Петър I, така и след смъртта на руския самодържец: придворен съветник, граф, сенатор, действителен държавен съветник, таен съветник. Награден е с ордена „Св. Александър Невски“. Сава Рагузински се изявява като талантлив дипломат, допринесъл за установяването на руско-китайските дипломатически отношения и подписването на т. нар. Кяхтински договор между Русия и Китай на 21 октомври 1727 г. За целта Сава предприел дълго пътуване до бурятската гранична крепост Кяхта⁹ и до Пекин. Но трудностите на пътуването и лошият климат били нищо в сравнение с постигнатия резултат: откриване на руско представителство и духовна мисия в Пекин и установяване на постоянни руско-китайски търговски отношения.¹⁰

През 1716 г. Сава пристига в Дубровник за да се види с роднините си. В действителност основната цел на това пътуване е друга. По нареждане на

Сава Владиславић Рагузински). Двойната фамилия отразява принадлежността му към сръбския дворянски род Владиславичи от Дубровник, на лат. Ragusa. Проф. Калиганов смяташе, че по-коректната форма е Рагузански (по модела Пиза – пизански), но се съобрази със заварената научна традиция. (Бел. Р. И.)

⁹ Днешният град Кяхта (Бурятия) е основан от Сава Рагузински през 1727 г. като Троицкосавск: по името на Троицката църква с допълнителен страничен олтар в чест на небесния покровител на основателя – св. Сава Сръбски. През 2018 г. в Кяхта е издигнат паметник на Сава Рагузински. (Бел. Р. И.)

¹⁰ Източникът на цитиране не е установен. Авторът в скоби е посочил: История 1998: 204–210.

Сава Рагузински е свиден за руската култура и с обстоятелството, че през 1704 г. (по други данни – през 1705 г.) довежда в Русия купено от него на тържище за роби в Константинопол чернокожо дете. Кръстник на будното африканче при приемането на православие става самият Петър I, а Рагузински го покровителства до края на дните си. Това е бъдещият военен инженер и генерал-аншеф Абрам Петрович Ханибал, пращан по майчина линия на поета Александър Сергеевич Пушкин.

Друг любопитен факт, свързан с Рагузински: през 1720 г. Антонио Вивалди му посвещава операта „La verità in Cimento“ („Истината на изпитание“). Благодарна съм на Елица Попова за превода на заглавието: в достъпните ми руски източници то фигурира само на италиански. (Бел. Р. И.)

Петър I той трябвало да потърси във Венеция специалисти по производство на корабни мачти, да наеме чуждестранни майстори за работа в Русия и да организира практиката на руските мичмани във Венецианската република. Във Венеция Сава прекарва с прекъсвания няколко години (от 1716 до 1722 г.), като живее там в собствената си къща и едновременно изпълнява функцията на представител на Русия в републиката на Свети Марко. По заповед на Петър I той купува в Италия предмети на изкуството, сред които и статуята на Венера, която днес може да се види в отдела за антично изкуство на Ермитажа.¹¹ С нея е свързана истинска приключенска история. Римският губернатор, след като научил за закупуването на скулптурата на Венера от Сава, категорично се възпротивил на транспортирането ѝ в Русия. Дубровчанинът трябвало да използва всичките си връзки и да прибегне до посредничеството на приятеля си кардинал Отобони, за да получи аудиенция при папа Климент XI. Като резултат, той успял да размени статуята на Венера с мощите на Света Бригита – един от най-ценните трофеи по време на превземането на Ревел (Талин) от Петър I.¹² Но дори и след това перипетиите покрай скъпоценната придобивка продължили. Възникнал проблем с доставката на Венера до руските земи. Първоначалният план бил тя да бъде изпратена по специален маршрут с карета през Виена и Краков, а след това – по воден път. Но поради зимното време тази идея разумно била изоставена. Било възприето предложението на Рагузински за маршрут Аугсбург – Берлин – Кьонигсберг (Калининград) – Данциг (Гданск) – Рига. Възхитеният Петър I наредил статуята на Венера да бъде поставена в Лятната градина заедно с множество други бюстове и четири крилати фигури, изпратени в Русия от Сава. Но 24-часова охрана по заповед на царя била поставена само до статуята на Венера. По-късно скулптурата била преместена в парка на Таврическия дворец, а Венера получила допълнение към името си: Таврическа.¹³

Докато бил във Венеция, Сава Рагузински, вече мъж на възраст, се влюбил в младата аристократка Вирджиния Тревизани и се оженил за втори път.¹⁴

¹¹ ШАРКОВА, И. С. *Россия и Италия: торговые отношения XV – первой четверти XVIII в.* Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1981, с. 157–159.

¹² ДУЧИЧ, Й. *Граф Савва Владиславович: серб-дипломат при дворе Петра Великого и Екатерины I.* Санкт-Петербург: Скифия, 2009, с. 227; ПАВЛЕНКО, Н. И. *Птенцы гнезда Петрова.* Москва: Проспект, 2017, с. 350.

Има се предвид св. Бригита Шведска (1303–1373), обявена през 1999 г. от католическата църква за покровителка на Европа. (Бел. Р. И.)

¹³ ПАВЛЕНКО, Н. И. *Пётр Великий.* Москва: Мысль, 1994, с. 529.

Мраморната статуя датира от III–II в. пр. Хр. По други данни тя е купена за Петър I от ординареца му Ю. И. Кологривов – дипломат и архитект, но с транспортирането ѝ до Петербург се заема Сава Рагузински. Причина за 24-часовата охрана на статуята в Лятната градина е бил не страхът, че тя ще бъде открадната, а опасността от кошунствени действия. Венера Таврическа или „Бялата Дяволица“ е свързващ символ персонаж в трилогията на Д. С. Мережковски „Христос и Антихрист“. (Бел. Р. И.)

¹⁴ ПАВЛЕНКО, Н. И. *Птенцы гнезда Петрова.* Москва: Проспект, 2017, с. 355.

Съпругата му родила три дъщери, всичките които обаче починали в ранна възраст. По-късно Вирджиния се върнала от Санкт Петербург в родината си. Подкрепа на Сава била майката му, гъркинята Сима, която той довел със себе си след пътуването до Дубровник и Венеция.¹⁵ Тя се споминала в Санкт Петербург: живяла над 106 години, замонашила се малко преди смъртта си и била погребана под името Теофана в Благовещенската църква на Александро-Невската лавра. Самият Сава Рагузински починал на 17 юни 1738 г. в имението си в Санктпетербургска област. Тялото му било пренесено в столицата и погребано в същата Благовещенска църква на Александро-Невската лавра. Лично императрица Анна Йоановна и Великата княгиня Елисавета Петровна удостоили с присъствието си погребалната служба.¹⁶ По-късно до него бил погребан генералисимус Александър Василиевич Суворов.

Докато изпълнявал мисията си и правел покупки за руската държава във Венеция, Сава Рагузински не забравял и за личните поръчки на царското семейство. От Италия той изпратил на Петър I лорнет, синьо-червен плат, микроскоп, рисунки на гротове, фонтани и каскади с чертежи и превод на инструкциите за тях на руски език и др.¹⁷ Екатерина I пък Сава зарадвал с набавени за нея в Италия шалове, маншони, копринени цветя и парфюм.¹⁸ Той помнел и за интереса на Петър I към произхода и историческото съществуване на славяните. През 1719 г. в Москва бил публикуван руски превод на откъси за славяните от 12-томния труд на римския кардинал Цезар Бароний (1538–1607). Авторовото повествование приключвало с края на XII век¹⁹, което, разбира се, не можело да задоволи любопитството на руския цар. В по-голяма степен желанието на Петър I да научи повече за потенциалните си съюзници – южните славяни можело, според Сава Рагузински, да бъде удовлетворено чрез информацията, съдържаща се в съчинението на далматинския историограф Мавро Орбини „Царството на славяните“. То било публикувано през 1601 г. на италиански език в Пезаро и повествованието в него било доведено до падането на повечето от южните славяни под османско иго през XIV–XV век.

¹⁵ ДУЧИЧ, Й. Цит. съч., с. 245–246.

¹⁶ Тук авторът се позовава на документални издирвания на Татьяна Меликова, директор на градската библиотека „М. А. Дудин“ в Шлиселбург – града, в който се е състояла първата среща на Сава Рагузински с Петър I и където през 2011 г. бе открит негов паметник. Точният източник не бе идентифициран със сигурност. (Бел. Р. И.)

¹⁷ Източникът на цитиране не е установен. Авторът в скоби е посочил: РВ 1685: 53. (Бел. Р. И.)

¹⁸ ПАВЛЕНКО, Н. И. *Пётр Великий*. Москва: Мысль, 1994, с. 528.

¹⁹ БАРОНИЙ, Ц. *Деяния церковные и гражданские*. Москва: Печатный двор, 1719.

Пълното заглавие гласи: „Деяния церковная и гражданская от Рождества Господа нашего Иисуса Христа из летописаний кесаря Барония собранная, переведенная с полскаго языка на славенский, кроме явных с церковию православною восточною противностей римских у Барония и Скарги обретающихся; повелением же Его Царского Пресветлаго Величества всероссийскаго Петра Перваго напечатанная в царствующем граде Москве, первое: лета 1719“. (Бел. Р. И.)

В опит още повече да се хареса на руския цар Сава Рагузински се захванал с превода на горепосочената творба на руски език²⁰. Мястото на публикуване на съчинението на Мавро Орбини и езикът на публикацията доскоро служеха като основа на хипотезата за италианския произход на автора. Тя обаче не търпи критика, защото коренно противоречи на информацията, която се съдържа в посвещението на Мавро Орбини към труда му. При превода Сава Рагузински пропуска това посвещение като нямащо пряка връзка с основната тема.

Посвещението е адресирано до знатния дубровнишки меценат Марин Андреевич Бобалевич и представлява истински панегирик. На пет страници Мавро Орбини възхвалява древността на славния род Бобалевичи и достойнството на неговите представители. Той подчертава, че този род се е проявил като достоен още от самото възникване на Дубровник, основан през 260 г. на мястото на разрушения древен град Епидавър. Според него родът Бобалевичи бил богат и изобилствал от достойни мъже, посветили живота си на служба на общественото благо. Всичките му представители били родени в законен брак, нобили както по майчина, така и по бащина линия, която траела повече от 1300 години и била пример за рядка чистота, благородство и древен произход. Някои от тях се борели за родината си на суша и по море и показали военно умение, като разпръсквали безброй орди от привидно непобедими врагове. Други представители на семейството участвали в посолства и се открили като способни и мъдри посредници. Те издигали сюзерените си до царско достойнство и служели на добруването на своята Република с думи и дела. Трети се посветили на религията, като оставили образци на святост, отдавали се на съзерцание, изучавали древните писания и превеждали произведенията на св. Василий Велики от гръцки на латински език. Четвърти избрали за себе си праведен монашески живот, като по-късно придобили пророчески дар.

По същия начин според Мавро Орбини се проявил и адресатът на неговото посвещение – Марин Бобалевич, който от 16-годишна възраст, бидейки красив младеж, не се отдал на съблазните на живота, а започнал да

²⁰ „Книга Историография початия имене, славы, и расширения народа славянского. И их Цареи и Владетелеи под многими именами, и со многими Царствами, Королевствами, и Провинциями. Собрана из многих книг исторических, чрез Господина Мавроурбина Архимандрита Рагужского.

В которой описуется початие, и дела всех народов, бывших языка Славенскаго, и единого отечества, хотя ныне во многих Царствиях розсеялися чрез многие войны, которые имели в Европе, во Азии, и во Африке. Расширения их Империи, и древних обычаев, в разных временах, и познание веры, Христа Спасителя, под многими Владетельми.

Переведена со италианского на российскою язык, и напечатана повелением и во время счастливаго владения Петра Великаго императора и самодержца всероссийскаго, и протчая и протчая.

В Санктпитебургской Типографии, 1722 году, Августа в 20 день“ [Со статьей Феофана Прокоповича „Разсмотрение сея повести“ в конце книги. – И. К.]

дава примери за добродетел, мъдрост, щедрост и милосърдие по отношение на онези, които били нетърпеливи да изучават благородни науки. Това довело до публикуването на много книги с финансовата му подкрепа във Флоренция, Неапол, Венеция, а също и в Пезаро и Дубровник (Рагуза). След смъртта на братята си Юний и Михаил достопочтеният Марин Бобалевич съставил завещание, с което подарявал цялото си имущество и средства на Дубровнишката република. През 1588 г. той наредил да се построят къщи и манастири за обеднели благороднички и за жени, които искали да променят недостойното си поведение в миналото. Осигурил на тези заведения значителна рента, позволяваща им да приютят голям брой кандидатки. Освен това той учредил стипендии и помощи за желаещите да изучават право, философия, медицина, теология, както и за тези, които желаели да учат живопис, скулптура и архитектура.²¹ Въз основа на този текст може да се направи извод, че самият Мавро Орбини е бил един от стипендиантите на своя добродетел и с негови средства е отпечатал съчинението си „Царството на славяните“ в Пезаро през 1601 г.²²

При превода на това произведение е съкратено и „Обръщение на дон Мавро Орбини към читателите“. Сава Рагузински очевидно го е сметнал за ненужно, но за нас то е изключително важно с оглед изясняване на целите на написване на труда и възгледите на автора за родството или идентичността на славяните с други известни в историята древни народи. Според самия Орбини, той изпитвал негодувание заради неизвестността в история на славата на славяните, които мнозина погрешно наричали склавони. Славяните спечелили много славни победи и участвали в много славни походи, достойни за вниманието на историците, но делата им все още са скрити в гъста мъгла и погребани в мрака на вечната нощ на забравата. И това се случило, според Орбини, защото славяните, въпреки че винаги имали повече от достатъчно войнствени и доблестни мъже, нямали образовани и учени хора, които биха могли достойно да прославят подвизите на първите. Той дава примери за създаването на истории от евреите, гърците, римляните, от наричаните вече французи франки и от други народи, които имали многобройни учени, погрижили се да увековечат славните дела на сънародниците си. Само славянското племе в този смисъл било нещастно, защото не се появил нито един историк, който достойно да опише победоносните славянските войни на хартия. Според

²¹ ОРБИНИ, М. *Славянское царство. Происхождение славян и распространение их господства*. Москва: ЗАО „ОЛМА Медиа Групп“, 2010, с. 9–13.

²² През 1983 г. на български език бяха публикувани откъси от труда на Орбини с преводач Божан Христов и редактор Тодор Сарафов: Мавро Орбини. *Царството на славяните* (откъси). Съст. Надежда Драгова. София: Наука и изкуство, 1983. През 2012 г. се появи цялостен превод на това произведение с преводачи Симеон Тодоров и Елица Попова и отговорен редактор Пенка Ватова: *Царството на славяните. История от Дон Мавро Орбини от Рагуза, абат от Млетския орден*. София: издателство „Дамян Яков“, ОКИ „Столична библиотека“, 2012. И в двете издания предговорът е от Надежда Драгова. (Бел. Р. И.)

Орбини славяните нападали Персия, управлявали Азия и Африка, воювали с египтяните и Александър Велики, завзели Гърция, Македония и Илирия, превзели Моравия, Силезия, Чехия, Полша и балтийското крайбрежие, нахлули в Италия. Продължавайки списъка със славните дела на славяните, далматинецът пише също, че славяните влизали в схватки с римляните, понякога търпели поражения, но при това нанасяли големи загуби на противника, а понякога завършвали битките с него наравно.

В крайна сметка те завладели Рим и превърнали римските императори в свои данъкоплатци, т. е. постигнали онова, което нито едно племе в света не било успяло да направи преди тях. Славяните завзели Франкия и Испания и от тях произлезли много благородни родове. Мавро Орбини включва в понятието славяни вандала, бургундци, готи, остготи, вестготи, гепиди, гети, алани, верли или херули, авари, скирии, гири, меланхлени, бастарни, певкини, даки, шведи, нормани, фени или финландци, укри или украинци, маркомани, квади, траки и илирийци. Освен това имало и венеди или генети, които обитавали крайбрежието на Балтийско море и били разделени на много отделни племена: поморийци, уилци, ранци, барнаби, бодрици, полаби, ватрийци, глинканци, доленци, ратари или рядури, цирчепиани, хижани, херули или хелвелди, лубушани, вилини, стодоряни, брежани и много други. За някои от тях, според Орбини, можело да се прочете в книгите на презвитер Хелмолд, които били открити от него в Пезаро в библиотеката на Урбинския херцог – най-богатата и най-красивата от всички библиотеки, които той бил виждал. Херцогът ѝ отделял много голямо внимание и се грижел за нея, поради което тя била отлично поддържана. Самият той имал дълбоки познания в много области на науката, във военното дело и религията и се отличавал с благоразумие и безброй добродетели.

Написването на „Царството на славяните“ според собственото признание на Мавро Орбини било подтикнато от чувството за дълг, което той изпитвал към славянското племе. Именно това чувство го накарало да се захване със задачата да разкаже за произхода на славяните и колко славни и известни били те в миналото. В заключение Орбини моли читателите да бъдат разумни и да защитят труда му от нападки. А онези, които биха могли да го упрекнат в непълнота, той моли да не забравят колко е трудно на тези, които за първи път се заемат с нова тема. И затова доброжелателните читатели трябва да приемат дадения им дар с чисто сърце.²³

В самото начало на дяла за Царството на българския славянски народ Мавро Орбини предупреждава, че често ще използва думите Рим и римляни, тъй като, когато Константин Велики преместил столицата от Рим в Константинопол, гърците там започнали да се наричат „ромеи“, т. е. римляни.²⁴ Той отбелязва също, че гърците, т. е. византийските

²³ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 14–17.

²⁴ При позоваванията си, с цел избягване на двусмислие, И. Калиганов използва думата византийци. (Бел. Р. И.)

историци, които са писали за българите, били техни врагове и от омраза и завист премълчали много неща и смели дела на българите по отношение на византийските императори. Тези бележки заедно с някои други пасажии от „Обръщението на дон Мавро Орбини към читателите“ Сава Рагузински премества в българския раздел²⁵.

Освен посвещението на далматинския историограф към неговия покровител Марин Бобалевич и обръщението му към читателите, в руския превод се наблюдават и много пропуски на онези места, които преводачът вероятно е възприемал като не толкова важни за руската четяща публика. Разделът за България е пострадал от съкращения най-много: от 76 страници текст на Орбини, в превода са останали само 46.²⁶ Съкращенията, направени от Сава Рагузински в преведения от него текст на цялото произведение на Орбини, според наблюденията на италианския учен Джузепе Дел'Агата могат да бъдат разделени на няколко групи. Те включват много от описанията на походите и войните на българите с византийците, дълги речи на героите и мотиви за действията на някои от тях (Рагузински по правило цитира само един от мотивите, като пропуска останалите). Повечето от заключенията на Дел'Агата относно съкращенията се отнасят за целия текст на италианския оригинал и особено за сръбската му част. По-малко внимание той е обърнал върху българската част. В нея могат да се проследят както вече отбелязаните видове съкращения, така и някои други: географски реалности, поличби, предвещаващи победата или поражението на воюващите страни.

Ще илюстрирам действията на преводача Сава Рагузински с конкретни примери. Очевидно той не е сметнал за необходимо да превежда редовете за началото на похода на византийския император Константин V срещу българския хан Телевций (Телец). В тях Орбини съобщава, че византийците тръгнали срещу българите в Тракия по суша и по море с 80 кораба, като всеки от тях бил натоварен с 12 коня. След като получил вестта, че византийците се устремили срещу България, Телец се обърнал за помощ към съседните племена и те му изпратили 20 хиляди войници. Императорът разположил лагера си в Анхиалското поле в очакване на българския си враг. Двете армии се сражавали дълго време, но нито една от противостоящите страни не успяла да вземе надмощие. Битката продължила от пет часа сутринта до падането на нощта.²⁷

Пропуснатите от Сава Рагузински небесни знаци, предвещаващи поражението на една от страните, могат да бъдат илюстрирани с редовете на Мавро Орбини за битката на българите с византийците при Илирик. Поражението на българите било предречено от появата в небето на комета и ято врани, кръжащи преди битката над българската армия. А тръбите вместо да

²⁵ Книга *Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского...*, с. 289.

²⁶ ДЕЛЛЪ АГАТА, Дж. Русский перевод „Царства славян“ Мауро Орбини. – В: *Советское славяноведение*, 1990, № 5, с. 66–67.

²⁷ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 456–457.

призовават за бой, издавали печални и скръбни звуци²⁸. Преводачът пропуска и епизода с поражението на българите през 13-тата година от управлението на император Юстиниан I.²⁹ Тогава голямо множество от тях нападнали гепида Мунд – син на сирмийския владетел Гисма, на когото било предадено управлението на Илирик. Но българите били победени, най-отбраната част от тях била изпратена във византийската столица и по-късно императорът ги заселил в Армения, Лазика и други провинции.³⁰ Същото се отнася и за епизода с отнемането на двете Мизии от Юстиниан II. Тогава българите избягали от страх и мислели само за спасяване на своите жени, деца и най-ценно имущество. Обаче малко по-късно, като разбрали, че византийците изгубили бдителност и напълно се отдали на грабеж, те ги нападнали, отнели цялата им плячка и ги принудили към мир. Едно от условията му било освобождаването на всички българи от византийски плен.³¹

Сава Рагузински сметнал за излишни и някои от застъпените у Мавро Орбини географски сведения. Към тях се отнася например съобщението на далматинския историограф, че през сарматската земя минава река Ател (Волга), с която северно от Меотийското езеро (Азовско море) се съединява река Танаис (Дон), чиито извори водят началото си от Иберия (Иверия) в Кавказките планини.³² По всяка вероятност преводачът е мислел, че тези факти и без друго са много добре известни на руските читатели. Друго от съкращенията от географски тип е описанието на град Охрид. Далматинецът пише, че Охрид е разположен върху висок хълм близо до голямо езеро, от което на север тръгва река Дрин. След това тя завива на запад и се влива в Йонийско море близо до крепостта Леш. Според Орбини Охрид по едно време бил столица на цяла България и там се пазела държавната хазна.³³ Сава Рагузински, за жалост, е съкратил и много други любопитни сведения. Тук може да бъде посочен отговорът на аварите на въпроса на хан Тервел относно причините за изстребването на аварското племе. Според аварите това били 1) взаимните обвинения, които предизвикали граждански конфликти; 2) унищожаването на най-достойните и мъдри аварски мъже, след което властта преминала в ръцете на крадци и негодници; 3) алчността и пьянството.³⁴ В превода само е посочено: „От которых известился что они были одолены за свое несогласие, и за сребролюбие их главнейших“.³⁵

²⁸ Пак там, с. 447.

²⁹ Всъщност, макар и бегло, епизодът е споменат в превода. (Бел. Р. И.)

³⁰ Пак там. Ср.: *Книга Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского...*, с. 290. (Бел. Р. И.)

³¹ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 453. Ср.: *Книга Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского...*, с. 292. (Бел. Р. И.)

³² ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 449.

³³ Пак там, с. 487–488.

³⁴ Пак там, с. 454.

³⁵ *Книга Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского...*, с. 292. (Бел. Р. И.)

Сава Рагузински пропуска информацията за обещанието на император Юстиниан III да се ожени за дъщерята на Тервел и да му подари областта Загоре срещу военна помощ за връщане на трона.³⁶ Премахва и описанието на една от войните на българския хан Кардам срещу Византия по време на управлението на император Константин VI. Той пресрещнал българската армия в Тракия край река Свети Григорий при крепостта Пробат. След схватката на свечеряване императорските войници изгубили кураж и безславно побягнали. Но страхът обзел и българите и те също се оттеглили. През юли същата година императорът отново потеглил срещу българите и построил крепостта Маркели. Сблъсъкът на двете армии бил на 21 юли. Като повярвал в предречената от лъжепророците победа, императорът веднага се втурнал в атака, без да си даде труда да построи войните си в боен ред. Но византийците били посрещнати с толкова мощен отпор, че отстъпили, спасявайки се с бягство. В битката освен многого обикновени войници, загинали и редица високопоставени царедворци: магистърът Михаил, драконарият Лахану, патрикият Варда, протоспатарият Стефан, както и бившите претори Никита и Теогност. Загинал и астрологът Панкратий – лъжепророкът, предрекъл победа на императора.³⁷

Не е открил руският читател в превода на Рагузински и Орбиниевото описание на последния поход на хан Кардам малко преди смъртта му. Според далматинския историограф този поход се осъществил през шестата година от управлението на император Константин, след като византийците отказали да изплатят годишния данък на Кардамовите посланици. При това ханът предварително бил предупредил, че в случай на отказ лично ще оглави похода на войската си до Златните порти на Константинопол. В отговор императорът му изпратил конски тор, като заявил, че, предвид почтената възраст на Кардам, скоро сам ще го посети в България. Историкът Кедрин не споменава за конски тор, но предава думите на императора, че той отдавна се е издължил по договора. След това двете страни започнали битка и Кардам, като разбрал неизгодността на заеманата от българите позиция, бил принуден да се оттегли. Но на път към България Кардамовата войска нанесла големи щети на византийските владения. След завръщането си у дома ханът бил поразен от треска, която го изпратила на оня свят.³⁸ Сава Рагузински съкращава също дългите речи на някои от персонажите в разказа на Мавро Орбини. Пример за това е речта на охридския управител Евстатий, с която той усмирил разярената тълпа, готова да го разкъса на парчета, задето бил ослепил господаря им Ивац (в превода – Иванч).³⁹

Същото Сава направил и с дългата реч на Асен към българските

³⁶ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 454.

³⁷ Пак там, с. 460.

³⁸ Пак там.

³⁹ Пак там, с. 490.

войници, с която ги вдъхновил и ги насочил към Стримон (Струма) и Амфипол. Византийската армия била водена от младия севастократор Исаак. Окуражен от неотдавнашната победа над българите, той заповядал на тръбачите да дадат сигнал за атака, пръв яхнал коня си и се втурнал в битката. При това младият военачалник дори не си направил труда да изясни силите на противника и местоположението им. Той литнал напред, като размахвал копие то си, сякаш бил на лов за елени или други зверове. След като изминали три мили обаче, византийската кавалерия и пехота толкова се изморили, че се оказали изтощени още преди началото на битката. Като наближили българския лагер, византийците се втурнали на бой, без да подозират, че Асен е оставил по-голямата част от армията си в засада. Нейният удар решил изхода на битката: византийците били разбити, а техният водач, севастократорът, бил пленен. Скитът, който го заловил, скрил този факт, защото възнамерявал да отведе пленика в Скития и да получи по-късно за него голям откуп. Но тайната му била разкрита, севастократорът бил намерен и доведен при Асен, който решил съдбата на пленника.⁴⁰

Очевидно по етични съображения и ръководен от чувството на симпатия към своите събратя славяни, Сава Рагузински специално пропуска някои подробности за обидното поведение на византийците спрямо търновските боляри – братята Петър и Асен, по време на прием в Константинопол. Според Мавро Орбини братята помолили императора да ги вземе на военната служба и да им даде малко имение в планината Хем (Хемус). Но молбата на братята не била удовлетворена и те си тръгнали роптаейки, недоволни от решението на императора. При това Петър и Асен казвали, че след завръщането си у дома ще вдигнат бунт. Особено дръзко се държал Асен и севастократорът Йоан заповядал да го шамаросат. Впоследствие братята жестоко отмъстили за унижението си по начин, за който, според византийския летописец Никита Хониат, не може да се намери човешки език. А по време на коронацията в Търново Петър сложил на главата си златна корона и обул червени ботуши. Той позволил и на брат си Асен да се нарича цар. След като поел управлението на царството си, Петър обсадил Велики Преслав, но след няколко дни вдигнал обсадата и започнал да опустошава византийски градове и крепости, като се сдобил с богата плячка и пленил много знатни византийци. По-късно заради вест за голяма византийска армия, настъпваща срещу българите, Петър се оттеглил към планинските проходи. Неочакваната атака на византийците, за която допринесла гъстата мъгла, го принудила да побегне.⁴¹

Съкратени са от Сава Рагузински и много пасажи от „Царството на славяните“, характеризиращи византийските сановници и военачалници. Такива са например редовете за Йоан Кантакузин и заменилия го византийски пълководец Алексей Врана. Според Мавро Орбини Йоан

⁴⁰ Пак там, с. 501–503.

⁴¹ Пак там, с. 494–495.

Кантакузин бил висок, смел мъж с висок глас и много опитен във военното дело. Но съдбата му не била щастлива. Виждайки, че българите се крият в планините, той възприел това като свидетелство за тяхното малодушие и подлост. А те всъщност трупали сили и избягвали сблъсъци, като ги смятали за преждевременни. Кантакузин лекомислено разположил лагера си в равнината, без да си направи труда да постави надеждна охрана. Възползвайки се от грешката му, българите неочаквано нападнали спящия византийски лагер през нощта. Войската била разбита, част от войниците били обезглавени, част – пленени. Кантакузин посрещнал със страшни обиди и обвинения в държавна измяна малцината оцелели, които успели да се доберат до шатрата му. В желанието си да отмие срама и безчестието, той яхнал арабския си кон и, викайки „Следвайте ме!“, се втурнал напред, без да знае нито в коя посока е врагът, нито какво се случило в лагера. Затова императорът го отзовал и назначил на мястото му Алексей Врана. Този човек не бил висок, но се отличавал с рядка мъдрост и благоразумие. Освен това бил известен като един от най-добрите полководци по онова време. За разлика от Кантакузин, той напредвал с голяма предпазливост, изисквайки от войниците си да поддържат строя и да са в готовност да влязат в бой. Алексей Врана винаги се стремил по възможност да нанесе най-големи щети на врага, без да подлага армията си на риск. Той успешно преминал през планинските проходи и навлязъл в район, който се казвал Черен хълм. Военната му кариера обаче била прекъсната, защото не скрил мечтата си да завладее трона.⁴²

Интересни са и някои пропуснати от Сава Рагузински подробности за битката на българския цар Калоян⁴³ през 1204 г. с кръстоносците при Адрианопол (Одрин). В италианския оригинал пише, че българският цар събрал много византийци, избягали в българските земи от Балдуин Фландърски. Същият поискал от Калоян да ги предаде, заплашвайки с война в случай на отказ, което ужасно разгневило българина. След пристигането на влашки подкрепления Калоян нахлул в Тракия, подлагайки я на огън и меч. Балдуин и армията му очаквали врага край Адрианопол, където се състояла битката. Калоян оставил влашките полкове в засада и се престорил, че отстъпва. Когато латинците се втурнали подир българската армия, те били обкръжени и почти всичките избити. Император Балдуин бил пленен, граф Луи дьо Блоа загинал на бойното поле, а венецианският дож Дандоло успял да избяга с шепа приближени, но скоро след това умрял от тежка рана. Победата засилила българската гордост и българите, вкусили от разкоша и богатството на латинците, завзели още няколко града. В някои от тях те влизали без съпротива, а други завладявали с шурм и подлагали на разграбване и разрушение. Опустошителната война стигнала до Солун и Македония, като превръщала всичко по пътя си в скитска пустиня. В кървава битка българите превзели и

⁴² Пак там, с. 496–497.

⁴³ В съчинението на Мавро Орбини – Иван, в превода на Сава Рагузински – Йоан. (Бел. Р. И.)

Серес. Латинците разчитали на военното си изкуство и сами излезли срещу Калоян. Те нанесли значителни щети на армията му, но в крайна сметка били победени. Отстъпвайки, латинците не успели навреме да залостят градските порти. Българите се втурнали в града, предали всичко на огън и меч и изравнили със земята крепостните стени. След това Калоян превзел Верея и много други градове, а после нападнал и Филипопол. Той подложил града на страшни разрушения, тъй като таил голяма злоба към жителите му. По същия начин Калоян действал и в Тракия, като я опустошил по такъв жесток начин, какъвто според думите на Никита Хониат „нито око било виждало, нито ухо било чувало“⁴⁴. Рисувайки ужасното опустошение на Тракия, Мавро Орбини демонстрира своето литературно умение, което отличава цялото му творчество. Но това място, уви, също е пропуснато в превода.

По ред причини Сава Рагузински решава да не превежда и редовете на Мавро Орбини, разказващи за военни сблъсъци между Калоян и русите⁴⁵, които тогава били съюзници на византийците. А далматинският историограф съобщава, че Калоян победил русите в няколко кървави битки и ги прогонил от България. След това той обърнал оръжието си срещу византийците и превзел Констанца. Калоян изравнил със земята стените на този град в „родопските предели“ и на шестия ден от Страстната седмица наближил Варна. Нейните защитници, предимно латинци, се съпротивлявали отчаяно. Тогава Калоян наредил да се построи огромна дървена машина, равна по височина на най-високите градски стени. С нейната помощ българите на третия ден от нападението нахлули във Варна, като взели богата плячка.⁴⁶

Орбини дава някои подробности и за смъртта на българския цар Михаил Шишман. Той пише, че след като получил смъртоносна рана, царят прекарал три дни в безсъзнание и починал на четвъртия ден, идвайки закратко на себе си.⁴⁷ Този момент в превода на Сава Рагузински е изпуснат. Като преводач той понякога променя и смисъла на превеждания текст. Такъв е случаят с отравянето на един от синовете на българския цар Иван Александър от първия му брак. Орбини пише, че инициатор на убийството на този царски потомък била неговата мащеха, покръстената еврейка Сара, която искала да възкачи едно от децата си на трона. Ето защо Иван Александър, тъй като нямал преки доказателства за вината на втората си съпруга в това престъпление, изпратил другия си син от първия брак и майка му във Видин.⁴⁸ А Сава Рагузински пише, че отравянето станало по заповед на Иван Александър.⁴⁹ По такъв начин преводачът оправдава Сара-Теодора по обвинението в убийство на доведения ѝ син.

⁴⁴ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 509–510.

⁴⁵ Всъщност, макар и бегло, споменава за тях в превода си. (Бел. Р. И.)

⁴⁶ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 508.

⁴⁷ Пак там, с. 519.

⁴⁸ Пак там, с. 521.

⁴⁹ *Книга Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского...*, с. 333.

Интересно е и описанието на военния конфликт между унгарския крал Лайош и Иван Срацимир (Страшимир), подробностите за който Сава Рагузински частично пропуска или преиначава. Той тълкува причината за похода на унгарския крал срещу Видин като желание да накаже Иван Срацимир за неподчинението спрямо баща му⁵⁰, докато Орбини представя различна версия. Според далматинския историограф, за да усмири бунтовниците унгарският крал изпратил голяма армия в Босна начело с палатинския граф Никола и епископа на Естергом Миклош. Но те не успели да превземат крепостта Сребреник и си тръгнали след значителни загуби. Там, през нощта, бил откраднат печатът на естергомския архиепископ, назначен от крал Лайош за канцлер. По-късно печатът бил продаден на златари. След време оскърбеният от Срацимир Лайош събрал голяма армия, заловил го и го хвърлил в подземията на крепостта Хумнек в Загребската архиепископия. Във Видин кралят оставил един от магнатите си за управител и малък унгарски гарнизон. На свой ред влашкият войвода Влайко, вероятно отмъщавайки за разграбването на земите си от унгарските войници, дошъл във Видин с голяма армия и го опожарил. Унгарците избягали и се укрили в две съседни крепости. Власите не успели да ги превземат в движение, тъй като те били добре защитени от природата, и освен 400 унгарски защитници, в тях имало 60 генуезки арбалетчици. Страхувайки се от нападение на Лайош в тил, Влайко се върнал във владенията си. По-късно двамата сключили мир. Пак по това време Лайош освободил Иван Срацимир след дванадесет години затвор и му върнал Видин. Принудил го даде клетва за вярност и оставил при себе си двете му дъщери, едната от които скоро след това починала, а другата, на име Доротей, се омъжила за босненския бан Твъртко (Твърдко).⁵¹

По такъв начин при превода на този епизод Сава Рагузински действа не само като преводач, но и като частичен съавтор на Мавро Орбини. В интерпретацията му унгарският крал Лайош предприел похода срещу Иван Срацимир не заради кражбата на печата на Естергомския архиепископ от българите, а за да накаже българския владетел за неподчинението спрямо баща му. В този преработен от Сава епизод може да се забележи своеобразен намек за неподчинението на царевич Алексей спрямо баща му Петър I, за което той понесъл справедливо наказание.

Значително съкращава Сава Рагузински и списъка на използваната от Мавро Орбини литература. В италианския оригинал са посочени 561 заглавия на книги и имената на авторите. Мавро Орбини добросъвестно включва и имената на 12 забранени от църквата автори: Давид Хитрай, Филип Лоницер, Каспар Гедио, Каспар (Мегандър) от Цюрих, Йохан Авентин, Йохан Льонклавий, Яков Циглер, Улрих Муций, Лаоник Халкокондил, Петър

⁵⁰ Пак там.

⁵¹ ОРБИНИ, М. *Славянское царство*, с. 522.

Артопей, Райнерий Рейнекий, Себастиан Мюнстер.⁵² Именно по тази причина вероятно римокатолическата църква забранява „Царството на славяните“. [Затова] едва ли Сава Рагузински е открил това произведение в Италия. По-вероятно той е попаднал на него в Дубровник, където италианският език по онова време е широко използван: той е предпочитан от дубровнишката аристокрация, на него се водят дебати в Сената на републиката, много далматински писатели публикуват творбите си на италиански.

В руския превод списъкът с източници, подредени от Мавро Орбини по азбучен ред, завършва с буквата „М“. Сава Рагузински очевидно е решил, че няма никакъв смисъл да довежда Орбиниевия списък до край. Тези сведения не са представлявали интерес за руските читатели, нямало е и руски учени, които биха могли да го използват: Санктпетербургската академия на науките е създадена с указ на Петър Велики чак през 1724 г., т. е. две години след появата на руския превод на „Царството на славяните“.

Повечето от учените, които са се занимавали с превода на произведението на Орбини от Сава Рагузински, обикновено някак си подценяват значението му за разпространяване на знания за България и българите в Русия. Най-пренебрежителната оценка за превода и неговия автор е направена от един от първите руски историци – Василий Никитич Татищев. Той пише, че Сава Рагузински бил по-склонен към търговия и умението да печели пари, отколкото към „философия“, т. е. към интелектуални занимания⁵³. Българската изследователка Надежда Драгова характеризира Савиновия превод с неутралната дума „компендиум“⁵⁴. А професорът от Пиза Джузепе Дел’Агата го нарича „своеобразно ръководство“ за практически цели, което е съхранило националния панславянски ентузиазъм и историческия утопизъм на италианския оригинал⁵⁵. Тези оценки някак замъгляват огромното значение на този превод за Русия, като първото, макар и несвършено и изпълнено с грешки, систематично представяне за мястото на славяните в световна история, и по-специално – древната история на българите от пристигането им на Балканите до завладяването на България от турците. Този корпус от знания по споменатата темата остава основен сред руснаците повече от половин век: до появата на трудовете за славяните, България и българите от работилия в Русия историк Йохан Щритер⁵⁶.

⁵² Пак там, с. 18–28.

⁵³ ТАТИЩЕВ, В. Н. История Российская. Часть первая. – В: ТАТИЩЕВ, В. Н. *Собрание сочинений в 8 томах*. Т. I. Москва: Научно-исследовательский центр „Ладомир“, 1994, с. 330–331.

⁵⁴ ДРАГОВА, Н. Историкът. – В: *Царството на славяните. История от Дон Мавро Орбини от Рагуза, абат от Млетския орден*. София: Дамян Яков, ОКИ „Столична библиотека“, 2012, с. 15.

⁵⁵ ДЕЛЛЪ АГАТА, Дж. Цит. съч., с. 67.

⁵⁶ *Известия византийских историков, объясняющие Российскую историю древнейших времен и переселения народов*; собраны и хронологическим порядком распределены Иваном Шриттером. Ч. I. О славянах. В Санкт-Петербурге при императорской Академии наук, 1770;

ЛИТЕРАТУРА

АРТАМОНОВ В. А. *Дунайский поход Петра I в 1711 г.: русская армия не была побеждена*. Москва: Русские витязи, 2015. [ARTAMONOV V. A. *Dunayskiy pokhod Petra I v 1711 g.: russkaya armiya ne byla pobezhdena*. Moskva: Russkiye vityazi, 2015.]

АРТАМОНОВ, В. А. *Турецко-русская война 1710–1713 гг.* Москва: Кучково поле, 2019. [ARTAMONOV, V. A. *Turetsko-russkaya voyna 1710–1713 gg.* Moskva: Kuchkovo pole, 2019.]

БАРОНИЙ, Цезарь. *Деяния церковные и гражданские*. Москва: Печатный двор, 1719. [BARONIY, Tsezar'. *Deyaniya tserkovnyye i grazhdanskiye*. Moskva: Pechatnyy dvor, 1719.]

ВОДАРСКИЙ, Я. Е. *Загадки Прутского похода Петра I*. Москва: Наука, 2004. [VODARSKIY, Ya. Ye. *Zagadki Prutskogo pokhoda Petra I*. Moskva: Nauka, 2004.]

ДЕЛЛЬ АГАТА, Дж. Русский перевод „Царства славян“ Мауро Орбини. – В: *Советское славяноведение*, 1990, № 5, с. 58–68. [DELL' AGATA, G. Russkiy perevod „Tsarstva slavyan“ Mauro Orbini. – V: *Sovetskoye slavyanovedeniye*, 1990, № 5, s. 58–68.]

ДРАГОВА, Н. Историкът. – В: *Царството на славяните. История от Дон Мавро Орбини от Рагуза, абат от Млетския орден*. София: Дамян Яков, ОКИ „Столична библиотека“, 2012, с. 5–16. [DRAGOVA, N. Istorikat. – V: *Tsarstvoto na slavyanite. Istoriya ot Don Mavro Orbini ot Raguz, abat ot Mletskiya orden*. Sofia: Damyan Yakov, OKI „Stolichna biblioteka“, 2012, s. 5–16.]

ДУЧИЧ, Й. *Граф Савва Владиславович: серб-дипломат при дворе Петра Великого и Екатерины I*. Санкт-Петербург: Скифия, 2009. [DUCHICH, Y. *Graf Savva Vladislavovich: serb-diplomat pri dvore Petra Velikogo i Yekateriny I*. Sankt-Peterburg: Skifiya, 2009.]

ИЛИЕВА, Л. Неразкрити импулси в света на възрожденския българин: „История на България“ (1774 г.) на Йохан Готхилд Щритер. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, с. 20–28. [ILIEVA, L. Nerazkriti impulse v sveta na vazrozhdenskiya balgarin: “Istoriya na Bulgariya” (1774 g.) na Yohan Gothild Shtriter. – V: *Lingvistikata: istoriya, predizvikelstva, perspektivi. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. d-r Ivan Kochev*. Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 2015, s. 20–28.]

Известия византийских историков, объясняющие Российскую историю древнейших времен и переселения народов; собраны и хронологическим порядком распределены Иваном Штриттером. Ч. IV. О болгарях, влахах, хазарах, команах, уцах, печенегях, венграх и о татарах. В Санкт-Петербурге при императорской Академии наук, 1775.

Йохан Готхилд Щритер (Johann Gotthilf Stritter, 1740–1801) – немски и руски учен, останал в историята на руската наука като Иван Михайлович Штриттер. През 2020 г. бе публикувано в превод от латински на Янко Димитров издаденото през 1744 г. в Санкт Петербург „Кратко изложение за българите“ (Благоевград: УИ „Неофит Рилски“). За Щритер вж: ИЛИЕВА, Л. Неразкрити импулси в света на възрожденския българин: „История на България“ (1774 г.) на Йохан Готхилд Щритер. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, с. 20–28. Благодарна съм на проф. Лилия Илиева за предоставените сведения. (Бел. Р. И.)

Книга Историография початия имене, славы, и разширения народа славянского (...) В Санкт-Петербургской Типографии, 1722 году, Августа в 20 день. [*Kniga Istoriografiya pozhatiya imene, slavy, i razshireniya Naroda slavyanskogo (...)* V Sankt'piterburgskoi Tipografii, 1722 godu, Avgusta v 20 den'.]

ОРБИНИ, М. *Славянское царство. Происхождение славян и распространение их господства*. Москва: ЗАО „ОЛМА Медиа Групп“, 2010. [ORBINI, M. *Slavyanskoye tsarstvo. Proiskhozhdeniye slavyan i rasprostraneniye ih gospodstva*. Moskva: ЗАО „OLMA Media Grupp“, 2010.]

Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 11, вып. 2 (Июль–декабрь 1711 г.). Санкт-Петербург: Государственная типография, 1964. [*Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikago*. Т. 11, вып. 2 (Iyul'–dekabr' 1711 g.). Sankt-Peterburg: Gossudarstvennaya tipografiya, 1964.]

ПАВЛЕНКО, Н. И. *Пётр Великий*. Москва: Мысль, 1994. [PAVLENKO, N. I. *Pyotr Velikiy*. Moskva: Mysl', 1994.]

ПАВЛЕНКО, Н. И. *Птенцы гнезда Петрова*. Москва: Проспект, 2017. [PAVLENKO, N. I. *Ptentsy gnezda Petrova*. Moskva: Prospekt, 2017]

СЕРОВ, Д. О. *Администрация Петра I*. Москва: ОГИ, 2008. [SEROV, D. O. *Administratsiya Petra I*. Moskva: OGI, 2008]

ТАТИЩЕВ, В. Н. *История Российская. Часть первая*. – В: ТАТИЩЕВ, В. Н. *Собрание сочинений в 8 томах*. Т. I. Москва: Научно-исследовательский центр „Ладомир“, 1994. [TATISHCHEV, V. N. *Istoriya Rossiyskaya. Chast' pervaya*. – V: TATISHCHEV, V. N. *Sobraniye sochineniy v 8 tomakh*. Т. I. Moskva: Nauchno-issledovatel'skiy tsentr „Ladomir“, 1994.]

ШАРКОВА, И. С. *Россия и Италия: торговые отношения XV – первой четверти XVIII в*. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1981. [SHARKOVA, I. S. *Rossiya i Italiya: torgovyue otnosheniya XV – pervoy chetverti XVIII v*. Leningrad: Nauka, Leningradskoe otdeleniye, 1981.]

[ШТРИТТЕР, Й.] *Известия византийских историков, объясняющие Российскую историю древнейших времен и переселения народов*; собраны и хронологическим порядком распределены Иваном Шриттером. Ч. I. О славянах. В Санкт-Петербурге при императорской Академии наук, 1770. [*Izvestiya vizantiyskih istorikov, obayasnyayushtie Rossiyskuyu istoriyu dreyeyshih времен i pereseleniya narodov*; sobrany i hronologicheskim poryadkom raspredeleny Ivanom Shtritterom. Ch. I. O slavyanah. V Sankt-Peterburge pri imperatorskoy Akademii nauk, 1770.]

[ШТРИТТЕР, Й.] *Известия византийских историков, объясняющие Российскую историю древнейших времен и переселения народов*; собраны и хронологическим порядком распределены Иваном Штриттером. Ч. IV. О болгарях, влахах, хазарах, команах, уцах, печенеггах, венграх и о татарах. В Санкт-Петербурге при императорской Академии наук, 1775. [*Izvestiya vizantiyskih istorikov, obayasnyayushtie Rossiyskuyu istoriyu dreyeyshih времен i pereseleniya narodov*; sobrany i hronologicheskim poryadkom raspredeleny Ivanom Shtritterom. Ch. IV. O bolgarah, vlahah, hazarah, komanah, utsah, pechenegah, vengrah i o tatarah. V Sankt-Peterburge pri imperatorskoy Akademii nauk, 1775.]

PETER THE GREAT PRUT'S CAMPAIGN AND THE APPEARANCE OF THE RUSSIAN TRANSLATION OF *THE SLAVIC KINGDOM* BY MAVRO ORBINI

Abstract. The article discusses the Russian translation of *The Slavic Kingdom* by Mavro Orbini, published in Moscow at the initiative of Peter the Great. He takes a particular interest in the Southern Slavs during the campaign of 1711 to river Prut, hoping to raise them to fight against the Ottoman enslavers. The campaign is failed, but on the tsar's order Sava of Ragusa (Dubrovnik) translates the above-mentioned work of Orbini. Attention in the article is given both to the personality of the translator and to his translation techniques. In the process of translation Sava of Ragusa omits many parts of the Italian original text in view of the interests of Russian readers. The Bulgarian share of the *The Slavic Kingdom* and the reasons for the translation's gaps are analyzed in more details. An attempt to classify the omissions is made. *Keywords:* *The Slavic Kingdom* by M. Orbini, Sava of Ragusa, Russian translation, Bulgarian

Igor Kaliganov, Prof., ScD in Philology

ORCID ID 0000-0002-1106-5091

Institute of Slavic Studies – Russian Academy of Sciences

Leninsky Prospekt, 32a, 119334, Moscow, Russia